

A vers formai alakváltozásai

Tózsér Árpád *Mogorva csillag* és *Kettős úrben* című kötetének
verstani megközelítése

Absztrakt. A tanulmány Tózsér Árpád korai költészetével foglalkozik. A *Mogorva csillag* és a *Kettős úrben* szövegeit verstani szempontból vizsgálja, a leíró verstan mellett funkcionális szempontból is. Tózsér korai költészetében a forma és a tartalom relációja az első két kötet vonatkozásában egyértelműen a meglévő formakészlet primátusát, az ismert versformák használatát jelentette. A tanulmány elsősorban tehát formai szempontból közelít a versekhez, az esztétikai vizsgálódás itt másodlagos. A tanulmány rámutat ugyanakkor arra is, hogy a költészet későbbi alakulása milyen eredőkből, forrásokból táplálkozik. Az életmű belső összefüggésrendjét mindvégig szem előtt tartottuk, ezért a tanulmány a későbbi köteteket, válogatásokat szintén feltérképezi. A forma és tartalom relációjának fordulópontjához közeledve az első két kötet eleddig jórészt esztétikai bírálata mellé a formai jellegzetességeket szeretnénk volna felsorakoztatni. A kettő együtt teljesebb képet ad az 1950-es és 1960-as évek csehszlovákiai költészeti gyakorlatáról, a pályakezdés dilemmáiról. A tanulmány a 19–20. századi magyar nyelvű költészet képviselőinek életművét szintén vizsgálja, rámutatva a különálló poétikák gazdag keresztolvasati lehetőségeire.

1. Kontextus

A vizsgált bő másfél évtized verstermését tekintve nem kérdés: az időszak Tózsér Árpád pályáján jelentős fordulatokat hozott. A lírai szöveggépzés jelentős formai és tartalmi változásokon ment keresztül. Ebből a recepció elsődlegesen a tematikus változásokat detektálta: az életművel foglalkozók számára elsődleges volt, hogy tartalmi-poétikai szempontok szerint mi az, ami az életműben éppen történik. Ugyanakkor a szövegeket hordozó formákat, a vers formakultúra-változásait szintén alapos vizsgálat tárgyává lehet tenni. Ebből – amennyiben a kötetekből épülő életmű a recepció számára történetként értelmeződik – szintén összeállhat legalább egy narratíva; amely azonban már a formai megoldások mentén arra is alkalmas, hogy a Tózsér-korpuszból kiindulva a 20. század második felének versírási-szövegformálási gyakorlatának megkerülhetetlen dilemmáival szembesítsen.

Jelen periódus ilyenén megközelítése négy kötet versanyagának vizsgálatát jelenti. Az 1963-as *Mogorva csillag*tól kezdődően a *Genezissel* bezárólag jelölendő ki az intervallum első szakasza; ezen belül jelen írás az első két kötetre fókuszál.¹ E fel-

1 TÓZSÉR ÁRPÁD, *Mogorva csillag*, Bratislava, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó: 1963.; TÓZSÉR ÁRPÁD, *Kettős úrben*, Bratislava, Tatran Kiadó: 1967.; TÓZSÉR ÁRPÁD, *Érintések*, Pozsony, Madách Könyvkiadó: 1972.; TÓZSÉR ÁRPÁD, *Genezis*, Pozsony, Madách Könyvkiadó: 1979.

osztás formai szempontból is tarthatónak látszik, megjegyezve, hogy a köteteket nem tekinthetjük zárt entitásoknak, az alakulás folytonosságát a kötetek heterogén formakultúrája is jól példázza.

Az életmű komplexitását nemcsak a tetemes mennyiségű szöveg okozza: az oeuvre versei formai értelemben is gazdag változatosságot mutatnak. Mindez alakulás- és fejlődéstörténetként értelmezendő, amelyből jól kirajzolódik Tózsér Árpád költészetének útja. Az első két kötet kötött formáitól a szabad vers irányába mutató tendenciát látunk a *Mogorva csillag*, a *Kettős úrben* és az *Érintések* kötet viszonylatában. Az *Érintésektől* kezdődően ugyanakkor a formaváltás mellé a tematikus bővülés is belép: a sokirányú tájékozódás a kortárs magyar költészetben, illetve a világ-irodalom értő figyelése (a tapasztalatok beépítése a lírai gondolkodásba és szövegformálásba) az életmű alakulására is döntő súllyal bír. Mindeközben egy forduló tendencia is érzékelhető: míg az első két kötetben érezhetően a forma alakítja a tartalmat, addig az *Érintések* kötet abban is fordulópont, hogy a tartalom kezdi alakítani a formát. E megközelítés termékeny lehet az első két kötet viszonylatában: Tózsér itt a versek tartalmát a meglévő, rendelkezésre álló formakultúra alkalmazásával rögzíti. Mindennek természetesen vannak korlátai. A harmadik kötettől ezek a meghatározottságok lehetőségekké válnak: a forma változó entitássá válik, a tartalmi szegmenseknek alárendelődve.

66 E nagy volumenű fordulat legalább annyi figyelmet érdemel, mint a tematikai gazdagodás, a kettő együttesen mutatja meg a lírai törekvések összességét. Az intellektualitás, a gondolkodás szabadsága (s az ebből keletkező, erős lírai jelenlétel megtámogatott gondolati költészet) fokozatosan szétfeszítette a lírai beszéd kereteit, megjegyezve, hogy a metrikus vers, a formafejelem – csökkenő tendenciával – továbbra is jelen lesz e költészetben, de már nem kényszerként, hanem lehetőséggént, s e különbség jelentősége döntő.

A versformák horizontális áttekintésével vizsgálható, milyen relációt képeznek a versek tartalmi szegmensei az azokat hordozó formákkal. A nép/műdalformától a klasszikus időmértékes verselésen át a blank verse-ig rengeteg versformát azonosíthatunk, s ekkor még nem vetettünk számot a szabad metrikusság darabjaival: a szabad- és prózaversekkel. A formagazdagság mögött nagyfokú, tudatos tervezés érzékelhető. Mindezek természetesen tágabb kontextusban is megjelennek majd: párhuzamok bőséggel találhatók a 20. és 21. századi magyar nyelvű költészetben.² Az azonosságok, paralelizmusok mellett a különbözőség, az egyedi nyelvi megnyilatkozások irányai is láthatóvá lesznek.

A *Mogorva csillag* és a *Kettős úrben* versvilágának heterogenitása nem pusztán a pályakezdés útkereséséből fakad.³ Szoros relációt látunk abban, hogy a

2 Tózsér indulásához általában Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László, Juhász Ferenc törekvéseit társítják, nem alaptalanul. Erről lásd: Pécsi Györgyi, *Az első indulás. Mogorva csillag* = Uő, *Tózsér Árpád*. Pozsony, Kalligram Kiadó: 1995, 30–45.; Fónod Zoltán, *Tózsér Árpád indulása és első költői korszaka*, Forrás, 2005/4., 209–223., itt különösen: 212–213.

3 A világkép és a költészet forrásvidékeit alaposan feltérképező Alabán Ferenc a Nyolcak költői csoportosulás két meghatározó alakjának, Cselényi Lászlónak és Tózsér Árpádnak indulásával foglalkozó munkájában a két költő korai periódusát vizsgálja, megállapítva: „A két fiatal költő lírai motívumait szenvedélyük és temperamentumuk alakította, nem

Tőzsér-Líra e kezdeti, könyv alakban megjelenő darabjai a meglévő formakészletet mozgósítják, sok esetben ennek rendelődik alá a tartalom, a szöveg alakulására a kötött vagy lazított forma erős ráhatással bír. E periódust általában a problémánélküli, idillikus világképpel rendelkező lírai én vallomásos költészeteként, élménylíra-ként olvassák. Különösen az első kötet első ciklusa (*Egy világ lakója*) enged erre következtetni, azzal a megszorítással, hogy a *Mogorva csillag* poétikai törekvéseit, megfontolásait tekintve nem tekinthető homogén kötetnek.⁴ A recepció másik monografikus igényű feldolgozása a költői nyelvhasználat felől közelítve a népies líraeszményt, a népies expresszionizmust, valamint a *Kettős úrben* kötet verseitől kezdődően a tárgyias líra jelenlétét állapítja meg.⁵

Még ha akceptáljuk is az első kötet recepció által megállapított idillikus, később disszonanciába-diszharmonióba torkolló világszemléletét, fontos kiemelni, hogy a költői formakészlet oldaláról nézve a helyzet szintén eklektikus. Az első kötet versei között a szótagszámláló, általában kétütemű, hangsúlyos verseket éppúgy megtaláljuk, mint ezek ingadozó, lazított verselésű változatait, valamint már itt feltűnnek a tartalomrendezésnek a szabadvers irányába mutató törekvései, illetve a tipográfiai értelemben dalformába tördelt, időmértékes metrummal bíró versek.⁶

rendszereztek, nem szabályozták az érzéseiket, indulataikat, nem foglalkoztak a versek formai kifinomításával. [...] Sok és változatos színvonalú versük született ebben az időben, mert szinte minden élményüket papírra vetették, de az élmények közvetlen gazdagsága és a nyitottságuk tett lehetővé számukra, hogy a későbbiek során eljussanak az összetettebb költészeti értékek megteremtéséig és a sematizmus felszámolásáig, ami egyértelműen a szlovákiai magyar irodalom tudati színvonalának differenciálását eredményezte.” ALABÁN Ferenc, *Két fiatal költő önismerete és világlátása a 20. század hatvanas és hetvenes éveiben* = *Uő, Önismeret és világlátás*, Komárom, Selye János Egyetem: 2018, 29–65., itt: 29.

- 4 „[T]ulajdonképpen már a *Mogorva csillag* sem egységes kötet, s nem csak azért nem, mert a fiatal költők szokásos alakulását, változását mutatja, hanem azért sem, mert valójában két kötetből áll. A kvázi első könyv, a kötet első ciklusa, az *Egy világ lakója* harmonikus világképre épülő, tisztább formakultúrát, egységesebb költői jelenlétet mutat, a *Törvény és epe* és a *Fémek ideje* ciklusok a disszonanciát, a sokféle képen dokumentált útkeresést jelzik.” PÉCSI Györgyi, *Tőzsér Árpád*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 1995, 31–32.
- 5 NÉMETH Zoltán, *Az életmű mint irodalomtörténet*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2011, 56–82. A monográfia e fejezete feltérképezi és kategorizálja a tőzséri szövegeket, detektálja a versek változásait, rámutatva arra, hogy a *Genezis* kötetig felvázolható poétikai megfontolások, a tendenciák alakulásai akár a kötetegészek terén túl is megmutatkoznak.
- 6 Az időmértékes verselés daktilikus darabjai közül kiemelendő a *Hajnal egy diákszobában* és a *Nosztalgia*. Előbbiben a négy lábból álló sorokat negyedfeles sorokkal váltakoztatja keresztírmekkel, míg utóbbiban a négy lábból álló sor alapformaként funkcionál, a rímelés itt is keresztírm. A korai költészet kurióznak is tekinthető darabja a *Gyöngyvér*, ami szapphói versszakokban szólítja meg a címszereplőt. TŐZSÉR Árpád, *Mogorva csillag*, Bratislava, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó: 1963, 12–13.; 20–21.; 86–87. Megjegyezzük, hogy az antik versformák jó ideig nem váltak markáns tendenciává a költészet későbbi alakulásában. Korai jelenlétük inkább kísérletként írható le, a későbbi kötetekben az antik témák sporadikus feltűnése, majd tendenciává válása a 2000-es évek költészetében a tőzséri megszólalás egyik alapváltozatává lett, mindez azonban nem formai értelemben, hanem tematikusan érvényesül. Erről lásd CSEHY Zoltán, *Endümión álma, Luna ánusza*, Parnasszus, 2010/4., 34–41., itt: 36–37.

Az első Tözsér-kötet ekképp jelentős erőpróbának bizonyul; a meglévő formakészlet, a biztonsággal használt, elsajátított versformák és a beléjük rendeződő tartalmak terepévé. Ez pedig mindenképpen komplexebb, összetettebb entitásként olvastatja újra e líra forrásvidékét.⁷

2. Formai heterogenitás

A *Mogorva csillag* első ciklusának verstani vizsgálata során megállapítható, hogy a megismert formakészlet és a tartalom relációja sok esetben szült feszültséget. Az ütemhangsúlyos versformák az említett költészeti minták mellett magától értetődően irányítják a figyelmet a folklórra, annak is arra a vetületére, amely a 19. századi romantikus költészetet a népköltészeti kifejezésformák és motívumok mentén újíttotta meg. Ennek közismert, eklatáns példája Petőfi (korábban Csokonai) költészete; a Tözsér-líra e korai periódusa Petőfi költői szereppróbaival mindenképp relációba állítható. A műköltészet mellett a népdalok formaszerveződéseit szintén számításba lehet venni, hiszen Tözsér még organikus formában is találkozott velük.⁸ A formakészlet ilyenén kétirányú hatáspotenciálja mellett az sem elhanyagolható, hogy a csehszlovákiai, illetve a magyarországi költészeti minták miként befolyásolták a lírai teljesítményt; az illyési, Nagy László-i, József Attila-i szövegképzés mellé a Nyolcak fellépését megelőző évtizedek lírai teljesítményeit mindenképp érdemes említeni, mivel Tözsérék fellépése, indulása nem pusztán irodalmi esemény volt, de a paradigmaváltás határozott szándékával történt.⁹

7 E megközelítésben az első két kötetet határozottan kísérleti terepnek tekinthetjük. A harmadik könyvtől azonban olyan változásokat detektálhatunk, amelyek mind tartalmi (erre a recepció is, a szerző is felhívja a figyelmet), s ami fontosabb: formai értelemben is változást hoz. A formafegyelem, -kényszer megszűnése csak részben fakad a költői szöveg-szervezés, világábrázolás szubjektívól objektívbe váltásában. Sokkal jelentősebb az a felszabadult, intellektuális világszemlélet, ami a tözséri lírai beszéd fundamentuma, egyben megkülönböztető markere lesz. Ennek versekben mutatkozása a *Genezis* kötetben már kimutatható, az 1980-as években meghatározó lesz, hatáspotenciálja pedig napjainkig ér.

8 Erről lásd Tözsér önvallomását: „Mi még láttuk a népdalt élni! – mondanám hát, ha nem tudnám, hogy a népdal, mint minden igazi költészet, sohasem halhat meg, hogy csak a költészetre sűketek hallhatják a népdalt naiv »csácsogásnak«, s temetik-temethetik Anonymus óta egyfolytában, de az, mint a sokat vitatott életművek általában, minden temetés után fényesebben, elevenebben támad fel sírjából. Másként kell hát fogalmaznom, talán így: Mi még láttuk munka közben, életük teljében azokat, akiknek élete beépült a népdalba, akiknek életformája első fokon magyarázza, értelmezi, jelentéssel tölti a népdal fordulatait, képeit, alakzatait. Mi még nem könyvből tanultuk a népdalt, a népi mitológiát.” TÖZSÉR Árpád, *A „palóc népdalokról”* = Uő, *Genezis*, Pozsony, Madách Könyvkiadó: 1979, 87.

9 Ennek a csehszlovákiai magyar irodalom sajátos fejlődési anomáliái is okozói voltak: „A csehszlovákiai magyar irodalom 1945 után rendkívül nehéz körülmények között indult. A világháború, majd a diszkriminációs évek szinte teljes egészében szétszórták az első köztársaság irodalmát, az írók elmenekültek vagy elhallgattak. Az irodalmi folytonosság megszakadt.” GÖRÖMBEI András, *A csehszlovákiai magyar irodalom, 1945–1980*, Budapest, Akadémiai Kiadó: 1982, 63.; „Az aktuális, Kelet-Európában mindenütt nagyjából egyfor-

1958 kitüntetett dátum a csehszlovákiai magyar irodalom történetében, ez évben indult az *Irodalmi Szemle*, a 20. század második felének meghatározó folyóirata, valamint ekkor jelent meg a *Fiatal szlovákiai magyar költők* című antológia, többek között az ekkor még kötet nélküli Tózsér Árpád és Cselényi László verseivel.¹⁰ A költői indulás és a csehszlovákiai magyar irodalom alakulásának illetően egybeláttatása nem problémamentes, mindenesetre elmondható, hogy az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején fontos változások történnek: ebbe a sorba pedig az antológia-megjelenés, az *Irodalmi Szemle* indulása, valamint a szemléleti, esztétikai tárgyú viták egyaránt beilleszthetők.¹¹ Megjegyezzük ugyanakkor, hogy az irodalomtörténet Tózsér indulását költészeti mintáinak sorra vételével döntően magyarországi szerzők olvasásához és mintakövetéséhez kapcsolja: költészetének alakulása ekképp 19., s főképp 20. századi modern magyar poétikákhoz kapcsolódik.¹²

mán érvényes internacionalista sematizmus-dogmatizmus bénító nyomása mellett két nagyon súlyos speciális gond is nehezítette a szlovákiai magyar irodalom, s ezekkel csak hosszú évtizedek alatt tudott megbirkózni. Az egyik a »semmitől indulásként« emlegetett tudati folytonosságihiány, a szlovákiai magyar irodalom saját hagyományára vonatkozó amnéziája volt. A táj, az ország rész a múlt századokból fontos hagyományt örökölt ugyan (Szenczi Molnár, Madách, Kazinczy, Mikszáth stb.), de erőteljes régió-hagyománytudat itt soha nem alakult ki.” Pécsi Györgyi, *Tózsér Árpád*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 1995, 21–22.

- 10 *Fiatal szlovákiai magyar költők*, összeáll. és bevezető TURCEL Lajos. Bratislava, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó: 1958. Az irodalomértelmezői közösség konszenzusa, hogy ez fordulópontja volt a harmadvirágzás (Fábry Zoltán elnevezése) második nemzedékének, ugyanakkor az antológia időtállóságát illetően Csehy Zoltán az antológia megjelenésének 50 éves jubileumán írt retrospektív, tiszta szigorúságú bírálatot, lásd: CSEHY Zoltán, *Nekünk nyolc? (Fiatal szlovákiai magyar költők – ötven év távlatából)*, Irodalmi Szemle, 2008/9. (<https://irodalmiszemle.sk/2008/09/csehy-zoltan-neskuenk-nyolc/>, utolsó letöltés: 2023. november 12.) A tanulmány későbbi, átdolgozott változatát lásd CSEHY Zoltán, *Algériában forró a homok = Űő, Arctalanság, arcadás, arcrongálás. Önlátatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban*, Budapest, Reciti, BTK Irodalomtudományi Intézet: 2020, 137–157. Ugyancsak lásd Cselényi László tanulmányát a Nyolcak indulásáról: *Első nemzedék; Harmadvirágzás*. CSELÉNYI László, *Negyedvirágzás avagy van-e (volt-e, lesz-e) hát cseh/szlovákiai-felvidéki magyar irodalom?* Dunaszerdahely, Lilium Aurum: 2005, 11–24; 24–35.
- 11 Lásd például a recepcióban rendre feltűnő Tózsér-írást (hol vitaindítóként, hol pamfletként), ami a *Mogorva csillag* megjelenésének évében jelent meg az *Irodalmi Szemle* hasábjain: TÓZSÉR Árpád, *Egy szemlélet ellen*, A Hét, 1963. április 7., 14–15.
- 12 A recepció jól érzékeltette ennek tényét, az viszont látenciában maradt, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom képviselői, a megelőző évtizedek költői mintái mennyire távol maradtak Tózsér indulásától. Ez akkor is érdekes, ha messzemenőig egyetértünk Csehy Zoltánnal, aki az egész hagyománytalanság, kontinuitás–diszkontinuitás gordiuszi csomóját átvágva ragadja meg a lényegét: „Nem igaz, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom a nulláról indul, mert minden magyar írónak (kerüljön politikai kényszerűségből vagy önszántából bárhová) meg kell küzdenie a mindenkor magyar irodalom tradíciójával, apát és anyát kell választania, akiknek eltanulja nyelvét, és akiket megtagad vagy továbbörökít. A hagyomány nem létező valóság, hanem – ahogy Eliot tartotta – kitartó intellektuális munka gyümölcse.” CSEHY Zoltán, *Nekünk nyolc?* Irodalmi Szemle, 2008/9., 103.

A Mogorva csillag egykorú recepciójából kiemelendő Kabdebó Lóránt bírálata, amely a kortárs magyarországi líra kontextusában is elhelyezni igyekszik az első kötet poétikáját. Kabdebó Tőzsér lírai szövegképzését többek között Váci Mihály és Csanády János poétikájával rokonítja.¹³ A két párhuzam közül a Csanády-félét tematikusan, valamint a szerzői attitűd szempontjából érezhetjük relevánsnak, ugyanakkor a versformálás szempontjából a két költészet e periódusa (az 1950–1960-as évek fordulóján) eltéréseket is mutat.¹⁴ A Váci Mihály-párhuzam is releváns lehet, különösen a hazai mikrokörnyezet, a falusi élet ábrázolásában láthatunk rokon vonásokat, miszerint mindkét költő saját szülőföldjéről beszél: Váci a Nyírségről, Tőzsér Gömöréről. Mindebből következően érdemes e két költészet keresztolvasatával foglalkozni. Váci Mihály *Ereszalja* című első kötetének és a *Mogorva csillag* összevetése különösen termékeny lehet, lásd például a *Hazai napló* és a *Gyalog szerettem volna jönni* hasonló vershelyzetét.¹⁵

A recepció későbbi periódusa szintén több alkalommal élt a kortárs helyzetből fakadó összevetésekkel. Alabán Ferenc Cselényi Lászlóval, Németh Zoltán Baka Istvánnal, míg Pécsi Györgyi Szilágyi Domokossal vetette össze az Tőzsér-líra esztétikai, poétikai, világnézeti megfontolásait.¹⁶

Alabán alapos elemzése a két, Gömörből származó, hasonló meghatározottságok közül származó költő teljesítményének vizsgálata; a termékeny divergencia felmutatása rendkívül fontos, nem pusztán azért, mert a Nyolcak két legerősebb lírai teljesítményét állítja egymással párhuzamba, hanem mert az elemzés következtetései rendkívül meggyőzően, erős kontrasztokkal mutatnak rá az azonosságokra és ezek eltérő, érvényes poétikai megvalósításaira. Tőzsér első kötetének szövegeit vizsgálva a népdal terminus vissza-visszatér; ez itt inkább műfaji, semmint

13 KABDEBÓ Lóránt, *Önvizsgálat egy külföldi kötet ürügyén*, Napjaink, 1963/10., 5.

14 Csanády János első kötetének (*Fölszúdul a táj*) bírálatában Fodor András a József Attilával rokon lírai beszédmódra hívja fel a figyelmet, megjelenítve ugyanakkor a formálódó lírai beszéd karakterisztikáját: „Hamar észrevételi magát az ábrázolás láttató ereje, friss íze, színe, a lírai hang magával sodró szenvedélyessége, s még az ösztönös szertelenségből, tanulatlanságból adódó hibák, bicsaklások sem rontják le a jogos meggyőződést.” FODOR András, *Csanády János: Fölszúdul a táj*, Kortárs, 1958/4., 628. Csanády szövegképzése már az első kötetben láthatóan oldottabb, hosszabb sorokkal, erőteljes gondolatisággal operál: „Szél ellen lehúzza viharkabátja csuklyáját mélyen. / Nézi a gyenge búzát, fosztatlan kukoricát a gazda. / Messzezúgó kiáltással megáll a dülőúti meredélyen. / Csuklyáját lerántja, tíz körmét a földbe akasztja. / S fölszúdul a táj, ropognak a csüggedt tengeritáblák, / dübörögnek a forró vontatók hosszú sorokban, / jönnek újra a munkások, gazdát lel a szerszám, / s a tört aranycsövek boldogan tiszta zsákjaikba csorognak.” *Uo.*, 630. Tőzsérnél ez a szövegalkotási forma később teremődik meg.

15 TŐZSÉR Árpád, *Mogorva csillag*, 21–24.; VÁCI Mihály, *Gyalog szerettem volna jönni* = *Uő*, Váci Mihály *Összegyűjtött művei*, Budapest, Magvető Kiadó: 1979, 36–37.

16 Az összevetéseket lásd ALABÁN Ferenc, „Mi hát az ember?” (A létszemléleti motívumok és a lírai valóságartalom alakulása Tőzsér Árpád korai költészetében), valamint „A romantika végül mind hamis” (Az élmények hatásának metamorfózisa Cselényi László kezdeti lírájában) = *Uő*, *Önismeret és világlátás*, 30–65.; 66–99.; NÉMETH Zoltán, *Párhuzamos líratörténetek. Baka István és Tőzsér Árpád költészetének összehasonlító vizsgálata*, Új Forrás, 2006/3., 101–104.; PÉCSI Györgyi, *Anyag és eszme közt a félúton. Szilágyi Domokos és Tőzsér Árpád költészetéről*, Tiszatáj, 1992/8., 45–59.

verstani formaként jelenik meg, jóllehet átjárás lehetne mindez a hangsúlyos verseléshez, ami az első két Tőzsér-kötetet alapvetően meghatározza: „Tőzsér kezdeti költeményei formailag a népdalhoz állnak közel, az adja frissességüket és hajlékonyságukat. Költői képei, művészi eszközei felfigyeltetően eredetiek, és a mondanivaló szempontjából gondolatilag telítettek. Kiemelést érdemel a *Vallomás a Kis-Kriván alatt*, az *Ajnácskő*, az *Őszi világ – őszi szemmel* és a *Férfikor, így jöjj* című költeménye, mely joggal tekinthető ars poeticájának is.”¹⁷ A műfaji kategorizálás igénye nem párosul verstani (a tartalmat tulajdonképpen hordozó) vizsgálódással, holott ez kézenfekvő lett volna; az első két kötet versformái ugyanis legalább annyira érzékletesen jelzik a költői útkeresés aktuális állapotát, mint a világszemléleti vagy egyéb komponensek. Alabán Tőzsér beszédmódját és nyelvhasználatát is tematikus és lokális alapokra helyezve azonosítja: „[a] költő egyszerű gondolatai, érzései a falusiak (nem pejoratív értelemben!) gondolataival, észjárásával, megsejtéseivel rokonok. Úgy beszél és gondolkodik, és ekkor még nem is lát sokkal többet, mint azok: gondja a falusi legény gondja. Népies, gömöri, témáiban is, nyelvezetében is, petőfies és Arany János-i, balladai és népdalból fakadó, vidám és játékos, de drámai, tragikus és nosztalgikus egyszerre. Meglátja a változásokat, véleménye van a jelenről, megidézi a múltat, medítál a faluközösség és önmaga sorsáról, s mihelyt önmagát nem a falusi romantika, nem a múlt megidézése közegében, hanem a jelen és saját helyének keresése perspektívájából figyeli, gondolatai nosztalgikussá válnak.”¹⁸

Németh Zoltán Baka–Tőzsér-összehasonításában az azonosságok mellett fontos különbségekre is rámutat. A két indulás közötti bő egy évtized kapcsán jelzi: „Bár mindkét költő korai versformálásában az Illyés Gyula-féle népiesség és József Attila-i verseszmény mutatható ki leginkább, ez a több mint egy évtizednyi távolság azt eredményezi, hogy Tőzsérnél a népiesség az ötvenes évek idillikus, probléma nélküli a világmérvével is összefüggésbe hozható”.¹⁹ A két lírai teljesítmény értékelésénél Németh is a műfaji-poétikai megközelítést választotta: „Mind Bakánál, mind Tőzsérnél a népiességből építkező, de a létkérdéseket drámai erővel problematizáló, evokatív erejű, az elégia és a rapszódia nyelvét használó, a különféle tragikus-romantikus szerepeket variáló verstípus jelenik meg már az első kötetekben. Ez a váteszi-vallomásos nyelv ad lehetőséget olyan, metafizikai fogalmak újraalkotására ebben a mitologikus lírafelfogásban Baka számára, mint szülőföld, haza, Isten, illetve ezeket a metafizikai tartalmakat vetíti rá a költői lét ontológiájára. [...] Ezzel ellentétben Isten figurája a Tőzsér-lírából szinte teljesen hiányzik. Nemcsak a korai, de a kései Tőzsér-költészetből is.”²⁰

„Hasonló nyelvfelfogás eltérő metafizikaitartalom-kezelésben érhető tetten ebben az esetben. Különbség mutatkozik nemcsak a két költő Isten-felfogásában, hanem a haza és a szülőföld kérdésében is. Míg Baka lírájában a haza és az ország

17 ALABÁN Ferenc, A „Nyolcak” nemzedékének meghatározó és elkülönítő jellege = Uő, *Önismeret és világlátás*, 27.

18 Uő., 35–36.

19 NÉMETH Zoltán, *Párhuzamos líratörténetek* = Uő, *Az életmű mint irodalomtörténet*, 45.

20 Uő., 46–47.

kulcsfogalmak, a veszteség és a hűség terepei, addig Tózsér lírájában hazáról és országról nem nagyon esik szó. Annál inkább szülőföldről és Közép-Európáról. (Azt is hozzá kell tenni azonban, hogy Tózsér közép-európai versei már egy másik nyelv- és irodalomfelfogás koordináta-rendszerében jönnek létre.) Haza és szülőföld ugyanabban a nyelvben alapvető kettőségre utal: míg Baka számára a haza, az ország pozitív minőség minden történelmi sorscsapás ellenére is, addig a kisebbségi létet nemzetállami keretek között megélő Tózsér számára a haza fogalmát a szülőföld váltja fel. A szülőföldélmény, a gömöri táj Tózsér első két korszakának döntő élménye. Második korszakának a Férfikor című rapszóriában megjelenő, elhíresült kortársi metaforája, az »Anyánk képen a / világ a ráma.« azt a teljességet hivatott demonstrálni, amely a szülőföld és a világegyetem összhangját, az univerzális rendezőelv igényét képviseli.²¹

Pécsi Györgyi Szilágyi Domokossal veti össze e lírai teljesítményt, ami megint más oppozíciós viszonyrendszert teremt: „Tózsér Árpád és Szilágyi Domokos különös, hasonló utat járnak be költészetükben. Indulásukat egy föltétlen közösséghez való tartozás érzése, s a közösségért való cselekvés szándéka, kényszere jellemzi, aztán a föloldhatatlan magányára döbrent individuum a személyes létezés elviselhetőségét létismereti síkon kutatja, s a határokon járva jut arra a fölismerésre, hogy a személyes létezés kérdéseire csak a szűkebb-tágabb közösség kérdéseivel együtt van felelet. Elvált az eszmény a valótól (Szilágyi), a lét a tudattól (Tózsér), összegzik rossz közérzetüket, a totális skizofréniát. Szilágyi a magyar irodalom egyetemes hagyományából, a nemzeti kultúrából, Tózsér a személyes sors emlékezetéből, a paraszti és kisebbségi sors elemeiből építette föl a virtuális hazát, melyben, mellyel együtt értelmeződhet a személyes sors fájdalma. De hogy miért csak azzal együtt, annak nem »programos« vagy racionális a magyarázata. Annak, hogy a létfilozófiai lírában miért válik újra központi problémává a közösség, a magyarság, a nemzet megmaradása. Mindketten sokkal inkább belső kényszerről beszélnek, amit egyszerűen nem lehet megkerülni. Benne van az emberben, előle nem lehet elfutni (Tózsér), s amitől nem lehet megszabadulni (Szilágyi).”²²

72

3. A Mogorva csillag versvilága

Az első két könyv versanyaga formai szempontból rendkívül izgalmas. Az első két kötet két indulása formai értelemben azt jelentette, hogy a népies líra, a személyes élmények versbe írása, a témák kidolgozása, ezzel párhuzamosan a lírai hang formálása, kódolása a *Mogorva csillag* és a *Kettős úrben* terepe volt. Tágabb értelemben arról is tanúskodnak ezek a versek, miként lehet a tartalmat az ismert formakultúrával összebékíteni, majd a formától függetlenedés a lazított, illetve a szabad metrumú, gondolatritmikus alkotásokon keresztül minként vezetnek el a teremtet forma, s a tartalommal ekképp érdemi relációt képező esszéisztikus, erősen intellektuális, a lírai mellett a prózai dikciót is nagy magabiztossággal kezelő nagy formátu-

²¹ Uo., 47–48.

²² PÉCSI Györgyi, „Anyag és eszme közt a félúton”. Szilágyi Domokos és Tózsér Árpád költészetéről, Tiszatáj, 1992/8., 46.

mű szövegkompozíciókig. Mindez egyben e költészet első korszakhatárát is kijelölte, hiszen a harmadik, *Érintések* kötettel Tőzsér deklarálta, formai értelemben pedig felismerhetően más formakultúrával és lírai beszédmóddal kezd kísérletezni, s lírája alakulásában ezekhez a nyelvi és formai mintákhoz már vissza nem tér: mind ez azonban azzal együtt igaz, hogy az első két kötet mikrokörnyezete, Gömör (mellette nem elfelejtve: Pozsony), s a szülőföldről szóló lírai beszéd végigvonul az életművön.

Az első kötet nyitóverse azt az ingadozást is jól mutatja, ami a kötet ütemhangsúlyos versein érezhető. A *Vallomás a Kis-Kriván alatt*²³ négy soros versszakai 6, 6, 8, 6 szótagszámúak; a sorok ütemek szerint megoszlása viszont problematikus, leszámítva a 8 szótagos sorokat, itt konzekvens a felező nyolcas (4||4). A hatszótagos sorokkal azonban nem ez a helyzet, itt gyakoriak a 4||2 osztású kétütemű 6-os sorok, az első versszak tiszta: „Csillagok az égen, / csillagok a földön, / látom már, hogy az estémet / csillagok közt töltöm.” Ez akár prototípusként végig is mehetne, ám a 3. és 4. versszak első sorában már hosszú szótagos licencia kényszerítődik ki („Fekszem a hazámban,; Mert messze kerültem”, így megoldott a 4||2), amikor azonban az 6-os ütem szótagszáma megfordul, az nehezebben kezelhető: „Tegnap néptanító,; Inas bulldózerok”, 2||4), valamint e szövegben található a hosszú szótagos mellett igekötős licencia is („S és, mint a rúdugró,” 4||2) Ezeknél az ingadozó soroknál megfigyelhető, hogy mintha az első két sort együteműként fogta volna fel Tőzsér, ez esetben a két együtemű hatos 6||6 formában, felező tizenkettessé avanszálhatna, ám a felező nyolcas ezt erősen ellenpontoszza, s az értelmi tagolás se teszi indokolttá. Kiemelendő a két utolsó, a recepcióban is visszhangzott versszak: „A csillagos éggel / nyakig takarózva / érzem, hogy nem lehetek csak / e y világ lakója. // Kis-Kriván, Vág völgye, / brigádszállás, hallod? / Gömörország bolygó fia / ím magáról vallott.”²⁴ Az első idézett versszak második és harmadik sorában egyaránt ott van a disszonancia, megint csak a hosszú szótagos licencia révén, amire a rímhelyzet (az egész szöveg félrímes, így talán érthetőbb az első sorok metrikai ingadozása) még ráerősít. Fontosabb azonban, hogy az utolsó előtti versszak licenciás rontottsága funkcionálissá válik, attól függetlenül, intenció vagy tanulási folyamat volt egykor. A sejtés később be is igazolódott (mind az életút, mind a poétikai kifejezésformák tekintetében), nem elfeledve, a ciklus címe innen származik, ekképp viszont a cikluscím jelentése oszcillál, lebeg (levitál) az egy és a nem egy közötti differencia két perspektívát egyszerre tételező állításokkal. Mindennek verstani és szövegtagolási oka is van: az érzem, hogy nem lehetek csak egy világ lakója a többes irányába mozdítja az értelmezést, ugyanakkor a vers írásképe, ami végig, következetesen központosított, a szóban forgó soroknál nem az. A nem lehetek utáni vessző egyértelműen a szingularitást rögzítené, ám elmaradása azt, ami az utolsó sorban (némileg módosított betűtávolsággal, lásd a 20. lábjegyzetet) egy lenne, megsokszorozza, megerősítve a tagadásból fakadó következményeket. Ez pedig némileg

23 TŐZSÉR Árpád: *Vallomás a Kis-Kriván alatt*. = Uő, *Mogorva csillag*, 9–11.

24 Az első kötetben is látható, hogy az egy betűit egymástól távolabb szedték, ezt tipográfiai eltérésként értelmezve az első kötet formailag is megjelenített dilemmája vizuálisan is érvényesül. Lásd: Uo., 11.

árnyalja a monográfus vélekedését is: „A cikluscím pontos: a lírai hős valóban egyetlen világ lakója, annak ellenére, hogy mindjárt a kötetnyitó vers ezt kívánja – fiatalos hetykeséggel, daccal, elszánással – cáfolni”.²⁵ A cikluscím úgy pontos, hogy csonka (egy tagmondat vége); a ciklus egésze a 20. századi gömöri látványelemekből épül, az élethelyzetek ábrázolásával, nemkülönben a lírai én pozícionálásával és szerepróbiáival kísérletezik, ez referencialításában egy tér. Ugyanakkor az így kialakított cikluscím éppen a ciklus- és kötetnyitó szöveg dilemmáját törölné el. Ezért fontos: egy $\neq$ g y. Metapoétikai problémának viszont termékenyítően gazdagnak bizonyult: akkor is, ha a lírai én integritását Tózsér végig, következetesen fenntartotta, akkor is, ha alakmásokat használt, akkor is, amikor alanyi költészetet művelt vagy épp palimpszesztusokat írt. Arra is érdemes figyelni, hogy a második kötet cím nélküli nyitóversében (később *Őszre jár az idő* címmel) e problematikát viszi tovább: „Családom: váram is szétdől, / hull rólam minden, mi kötne. / Most jön az igazi vizsga: / verseim, fogjatok össze.”²⁶ Az utolsó sor felszólítása emblematis: már itt is jelentős gesztus azonban az, hogy a segítség, a menedék a lírai én számára a versek (materiálisan és szellemi értelemben is) megtartó ereje lesz.²⁷

A kötet ütemhangsúlyos formái hasonló tendenciákat mutatnak; érezhető a formakultúra ismerete, s ennek használata is tudatosnak mondható, megjegyezve, hogy a tartalom kifejeződését ez nem mindig segíti. A sorok ütemszáma általában egy, kettő vagy három. Találunk együtemű sorokra épülő verseket is (*Szerelmemfehérbe*,²⁸ *Mogorva csillag*, *Férfikor*), kétüteműből többet, s háromütemű szövegek is akadnak.²⁹ Emellett látható a kísérletezés, a meglévő formakultúra alakításának szándéka, ez a sorfajták ötvözésében és az ütemek széttördelésében (tipográfiaiailag) nyilvánul meg. E folyamat példája az előbb említett címadó

25 PÉCSI Györgyi, *Tózsér Árpád*, 32.

26 TÓZSÉR Árpád, *Kettős úrben*, 9–10. A kötet tartalomjegyzékében a vers nem szerepel. A későbbiekben a *Genezis* kötet *Szégyen* című ciklusának záróverseként, a *Körök* című válogatás *Kiáltás* (ez a *Kettős úrben* válogatott anyagát tartalmazza) ciklusának nyitóverseként, a *Négy negyed* című válogatásban a *Szégyen* című alciklus záróversenként (a *Genezis* és a *Négy negyed* versanyaga egyébként egyező), valamint az *Erről az Euphorboszról beszélnek* gyűjteményes kötet *Képletek a napon* alciklusának nyitóverse.

27 Itt jegyezzük meg, hogy annak, hogy a költészet a lírai én számára menedék, másik emblematis verse, Nagy László *Versben bujdosó* című műve 1968-ban íródott, kötetben 1973-ban jelent meg, vö. a vers indítását Tózsér soraival: „Versben bujdosó haramia vagy, / fohászból, gondból, rádszabott sorsból / hirhedett erdőt meg iszalagos / bozótot teremtesz magad köré”, az azonos problematika azonban érdemi különbségeket fed fel, míg Tózsérnél a (második) induláshoz invokációszerűen fordul saját szövegei felé, addig Nagy Lászlónál a vers úgy menedék, hogy fájdalmat és folyamatos fenyegetettséget hordoz. NAGY László, *Versben bujdosó* = *Uő*, *Versben bujdosó*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó: 1973, 118–119., itt: 118.

28 TÓZSÉR Árpád, *Szerelmemfehérbe* = *Uő*, *Mogorva csillag*, 44.

29 TÓZSÉR Árpád, *Csordakút*, *Uo.*, 28. A háromüteműként érzékelt sorok háromütemű tízest mutatnak 4||3||3, ugyanakkor a szöveg ritmizáltsága a 4||6 osztású, kétütemű tízesnek is megfeleltethető, a rövid, leíró négy soros vers tartalmi rendeződésében ugyanis erősen érezhető a gondolatrítmus is, a szöveg szabad versként is működik, ez esetben a következetesen alkalmazott központosítás adná a sorokat.

Mogorva csillag és a *Férfikor*, e két versnél a kétütemű tízes alapképletét Tözsér sor-törésekkel együtemű sorokra cserélte.³⁰

A kétütemű sorfajták alkalmazásánál megfigyelhető a tradicionálissá lett alapformák használata. A *Húsz vég vászon* rímes felező tizenkettesei 6|| / 6|| négyso-ros versszakokat alkotnak: „Az iskolakertben / vásznat teregetnek. / Szívem, sze-gény szívem / ha tudsz, most repedj meg.”³¹ A *Három pokol tüze* kétütemű tízesei [4||6] („De csak állok, rögbarnán a nyárban. / Ruháimat szerteszét dobáltam. / Pedig nem a ruha hevít engem: / Három pokol tüze lobog bennem.”); a *Szüret után* felező nyolcasai [4||4] („Földtelen volt minden ősom, / Nem civódtak soha kincsen. / Emléküket azzal őrzöm, / hogy földem, az nekem sincsen.”); a *Tétlenül – itthon* nyol-cas-hetes váltogatásai [4||4 / 4||3] a ritmushibákkal, licenciákkal operálva, a zakla-tottságot erősítendő („Amióta hazajöttem / vagyok ilyen nyomorult. / Se kint, se bent ember, jöttment, / ki az útszéle szorult.”); a *Szemek* felező tízesei [5||5] („Mohó suhanckor, bolygó érzékek. / Szinte óránként változott testem. / Más-más ösztö-nöm szaladt előre, / s ámultam más-más látomásverten.”); a *Hanka* kétütemű kilen-cesei [5||4] („Tele van dacos rémülettel. / Mindenkitől fél, mégse retten. / Amennyit szűköl, annyit tombol, / s mindig napfényes rétre gondol.”) jól mutatják a forma-késztséget, egyben a formakényszerből fakadó esetlegességeket.³² Nem véletlen, hogy az első két kötet Tözsér további önreprezentációjában vissza-visszatérően a tanulási fázishoz, a mesterség elsajátításához kapcsolódva marginalizálódott, így a válogatott kötetekben is akképp jelentek meg.³³

Az első két kötet versvilágának a formákkal folytatott kísérletezés meghatá-rozó jellegzetessége volt. A sorfajták keverése, ezek ingadozása, a sorképzés (meg-lévő ritmusképletek önálló sorokká tördelése), valamint az egyedi partitúrák kiala-kítása e líra forrásvidékét izgalmas tereppé teszik. Nem arról van szó tehát, hogy a formaingadozás okát a verselési minták kevésbé biztos használatában jelöljük ki. Az a törekvés is látható, hogy a meglévő formák és a beléjük szánt tartalom szoros relá-ciót képezve íródjon bele a magyar nyelvű verselés tradíciójába, valamint érezhető a mikrokörnyezet ábrázolásának szándéka ezen formai jegyek érvényesítésével. Ugyanakkor a debütáló kötet utolsó harmadában látható e formák lazulása is, ami a későbbiekben lazított verselésű darabokat eredményezett, tendálva a szabad vers irányába.

30 TÖZSÉR Árpád, *Férfikor; Mogorva csillag, Uo.*, 92–96.; 115–117.

31 TÖZSÉR Árpád, *Húsz vég vászon, Uo.*, 84.

32 TÖZSÉR Árpád, *Három pokol tüze; Szüret után; Tétlenül – itthon; Szemek; Hanka, Uo.*, 36–37.; 42.; 57–58.; 106–108.; 104–105. Megjegyezzük, hogy a hivatkozott versek kevésbé állták az idő és az esztétikai kidolgozottság próbáját, verstani szempontból azonban minden-képpen megérdemlik a figyelmet.

33 Erről lásd az összegzésnek szánt *Erről az Euphorboszról beszélük* kötet felépítését, ahol az első két kötet erősen meghúzott anyaga, Tözsér instrukciójával és szerzői előszavával megerősítve kerül *Függelék (Inasévek)* fejezetcím alá. Rendkívül beszédes, hogy a kötet előszava nagyrészt az első két kötet szerepeltetésének mikéntjéről szól. TÖZSÉR Árpád, *Erről az Euphorboszról beszélük. Összegyűjtött versek (1963–2012)*. Pozsony, Kalligram Kiadó: 2013, 9–11.

Némileg rendhagyók a *Csárdapuszta* ötsoros versszakai: a 4||4 / 4||2 / 4||4 / 4||4 / 4||2 a nyolcas-hatos együttes szerepeltetésével egyedi mintázatot alkot; a licenciák is jelzik a formahasználat ingadozását, a tartalom helyezkedését a fellelt formában: „Csárdapuszta! Valamikor / betyárok tanyája, / de mára az idő kedve / annyira átpingálta, hogy / csak a neve Csárda. // Puszta lett: két ház, juhakol, / meg egy rozszant pajta. / Olyan innen az autóból, / mintha most jött volna s máris /szaladni akarna.”³⁴

Hasonló ingadozás figyelhető meg a *Vadalmafa* című, szintén ötsoros versben: a sorok ütemei 4||4||2 / 5||5 / 5||5 / 4||4||2 / 6||4 mutatják, hogy a tíz szótagos sorok egy szövegen belül három változatban is realizálódtak: „Felettem egy vadalmafa borong, / ha almát hullajt, utána tekint. / Kicsit vár, aztán ejt egyet megint. / Így hullatja messzi gyerekkorom / mellém almaízű emlékeit.”³⁵ A kétütemű tizenegyek két sorokká tördelése figyelhető meg *Nyakig a nyárban* című versben: a 6||5 helyett így együtemű 6|| / 5|| / 6|| / 5|| sorok állnak, keresztrímekkel összefogva: „Hej nyakig a nyárban / izzad a magyar. / Ingem derekában / hullt kalász csikar.”³⁶

A *Falunk templomára* metrikája a négyszótagos ütemek rendhagyóbb használatáról tanúskodik: a vers lényegében két harmadoló tizenkettesből épül, négy-soros, félrímes strófákká szervezve 4||4 / 4|| / 4||4 / 4||: „Állok majdnem az égben Ha / szétteltekintek, / csak havas csúcsokat látok: / hegyeinket.”³⁷ Hasonló törekvés figyelhető meg a *Jövőn innen, múlton túl* című szövegben, amely a felező nyolcasokat négy-soros alappá építi, hogy aztán az utolsó sor együtemű négyese a negyedik sor utolsó szavának ismétlésével zárja le a versszakot. (4||4 / 4||4 / 4||4 / 4||4 / 4||): „Kertünknek vad kedve szottyant, / s mára mérgezőldbe robbant. / Kis semmi fák, bögyös mellet, / birkóznak a szerelemmel, / szerelemmel.”³⁸

A *Szerelemsírató*ban az ősi hatos változatos ritmuspróbáit láthatjuk. Alapesetben a vers felfogható együtemű hatosok félrímes, négy-soros versszakokká rendeződéseként, ugyanakkor a szövegben idézett népdalszöveg felező hatosai (Megkötöm lovamat / szomorú fűzfához. [3||3]) a szöveg kétüteműségére irányítja a figyelmet. Ehhez képest az intertextus körüli versszakokban a hatosok 4||2 és 3||3 osztással keverednek, néhol pedig együteműnek mutatkoznak („Azok körülállnak / körülszomorkodnak” [6|| / 6||], valamint „Gázoltam fitymálva / térdig szerelemben” [3||3 / 6||]).³⁹ Szintén az ütemek ingadozását láthatjuk a *Kenderszer – pusztaszer* című versben, ahol a tízesek változatossága okoz erős interferenciát: „Reggel óta a Kenderszert járom / felszerelve síléccel, botokkal. / Itthon próbálgatom tudományom, / mit a Fátra lejtőiről hoztam. // Nevetnek a hóba mártott bokrok, / hogyha

34 TÖZSÉR Árpád: *Csárdapuszta* = Uő, *Mogorva csillag*, 48–49. A kiemelések tőlem, sorrendben: hosszú szótagos licencia, igekötős licencia, szótagszámot érintő ritmushiba, hosszú szótagos licencia.

35 TÖZSÉR Árpád, *Vadalmafa* = Uo., 28. A kiemelés tőlem: összetett szavas licencia.

36 TÖZSÉR Árpád, *Nyakig a nyárban*, Uo., 33.

37 TÖZSÉR Árpád, *Falunk templomára*, Uo., 50–52.

38 TÖZSÉR Árpád, *Jövőn innen – múlton túl*, Uo., 59–60.

39 TÖZSÉR Árpád, *Szerelemsírató*, Uo., 82–83.

mackóként fel-felhempergek: / Itt is összetörheted az orrod, / minek azért a Fátrába menned?"⁴⁰

Az *Őszi tűnődésben* a tízes szótagszám ütemvariációit látjuk; a sorok ütemszáma 2 és 3 között ingadozik, attól függően, hogy a sor elejét megalapozó 4 szótagos ütem után egy vagy két ütemre oszlik a maradék 6 szótag, az első versszakban ekképp: „Úgy állok itt, könyvvél a kezemben, / mintha a hegyeknek prédikálnék. / A hajamra száraz levél rebben, / s rám mászik a malomról az árnyék.” [4||6 / 6||4 / 4||4||2 / 4||4||2]. A második versszak konzekvensen hozza a háromütemű tizest [4||4||2], majd a harmadik, záró versszakban szintén három sorfajtaát látunk: „De csak állok, könyvem lecsüggesztem, / mintha valóban szószéken állnék, / s e zavartan tűnődő világban / nem is a déteri buszra várnék.” [4||6 / 5||5 / 4||6 / 6||4].⁴¹ Konzekvens viszont a kétütemű tízes a *Bágyadt levelek* című versben, ahol a sorok megoszlása 4||6, a négysoros vers ugyanakkor a tízeseket kilencesekkel váltogatja: „Lágy tenyerű szél simogat képen, / anyáskodó puha őszi szél. / Fényes hajó fut a kora őszben, / alatta a Duna döngicsél.” [4||6 / 4||5 / 4||6 / 4||5], a sorokat pedig metrikán kívül a keresztrim is összekapcsolja.⁴²

A formakísérletezés egyik legérdekesebb momentuma az *Őszi világ – őszi szemmel*, e versben Tózsér nagy Balassi-sorokat használt, viszont versszakonként csak két-két alkalommal úgy, hogy minden ütem külön sorba kerül [6|| / 6|| / 7|| / 6|| / 6|| / 7||], így a végeredmény egy hatsoros, aabccb képletű versszak lesz: „Az özvegy fák felett / egy eltévelyedett, / fáradt vadkacsa jajgat. / Ősi törvény szerint, / íme, ősz lett megint, / morgom búsan magamnak.”⁴³

Az ingadozó verselésű, több, azonos szótagszámú sorfajtaát használó *Istennel telt aranyszik* esetében a metrikusság fellazul, és a szöveg a szabad vers irányába tendál. Ugyanakkor a páros rímek, valamint a többségében írásjellel lezárt sorok végig fenntartanak egy olyan feszültséget, ami előbb-utóbb óhatatlanul a szabályos, ámde nem konzekvens, nem periodikus ütemek rendjét láthatóvá teszi: „Roppant aranyrojtos szoknyaként / szedi magára a föld a fényt. / De az aranyos szoknya alatt / kínos jaként lapul a csatak. / Lapul kiborult búzatövön, / tehetetlenül málló rögön, / felfuldokló krumplibokrokon. / Minden zugba fojtó víz oson.”

40 TÓZSÉR Árpád, *Kenderszer – Pusztaszer*, Uo., 55–56. A sorok ütemezése: 4||4||2 / 4||6 / 6||4 / 4||4||2 // 4||4||2 / 5||5 / 4||4||2 / 4||4||2.

41 TÓZSÉR Árpád, *Őszi tűnődés*, Uo., 72.

42 TÓZSÉR Árpád, *Bágyadt levelek*, Uo., 73. A négy versszak közül a második versszakban csak 4||6 osztású sorokat találunk, az első és a negyedik sorban összetett szavas licenciával: „Állok. Napraforgók kacérkodnak”, illetve „kukoricacsövek bajsza lebben.”

43 TÓZSÉR Árpád, *Őszi világ – őszi szemmel*, Uo., 70–71. A forma produktivitásához lásd példaképp – a Tózsér által is nagyra becsült – Orbán Ottó azonos sorképző megoldását, Orbán a teljes nagy Balassi-versszakot használja: „Isten szabad ege, / madarak serege, / széljárta, tág fényesség – / legfényesebb nekem, / aki nagy betegen / az erkélyről nézek szét, / röp-tében bemérve / s szememmel kísérve / egy-egy csapongó fecskét...” ORBÁN OTTÓ, *Melyben Balassi módján fohászkodik = Uő, Összegyűjtött versei, II. kötet*, Budapest, Magvető Kiadó: 2003, 193–194. Az Orbán Ottót magasztaló Tózsér-vers: *7 mondat Orbán Ottóról*. TÓZSÉR Árpád, *Leviticus*, Budapest, Argumentum Kiadó: 1997, 51.

[4||5 / 5||4 / 5||4 / 4||5 / 5||4 / 5||4 / 4||5 / 4||5].⁴⁴ E metrikus rendezettség érdekessége, hogy egy szövegen belül szerepelteti a kétütemű kilences növekvő és fogyó szótagszámú ütempárjait; az első négy sor tükörszerűen rendezett, ezt azonban a későbbiekben már nem követi más egyértelműen beazonosítható mintázat. A szöveg emellett három különböző hosszúságú szakaszból tevődik össze, ez is a szigorú formakövetés lazulását jelzi.⁴⁵

Jóllehet első ránézésre ziláltnak, zaklatottnak tűnik, a kötet záróciklusának címadó versében, a *Fémek idejében* verstani értelemben elszabadul a pokol.⁴⁶ Emellett először a kötetben eltűnik a központozás, az első részben viszont nincsenek áthajlások, egy sor egy egységet alkot, a páros rímelés itt a szerkezet átláthatóságát is szolgálja. A hat, sorszámozott tételből álló verskompozícióban enumerációszerűen vonul fel mindaz a változatosság, ami az első könyv hangsúlyos verseléséről elmondott. Fontos újra kiemelni, hogy a formák feszítése, variálása nem bizonyul elégségesnek, a későbbi versekben előbb fellazulnak, majd a kötött metrum okozta kényszeres megoldások, valamint a tözséri gondolkodás ezzel párhuzamos váltoásaival együtt vissza is szorul.

A *Fémek ideje* első része a harmadoló kilencessel él [3||3||3], így a soronkénti két dierézis (és a sorvégi szünet) szaggatottá, szinte túlságosan szegmentálttá teszi a szöveget. Emellett a szöveg verselését színesíti, hogy háromvariációs ütemmozaikként azonosítható: az alapforma mellett a sorok 4||2||3 osztása is kimutatható („járók benne táltos a hámban”; „az írásnak szónak marsallja”),⁴⁷ valamint egy alkalommal 6||3-as osztást látunk („lennék szívesebben hadnagya”). Legmarkánsabban ugyanakkor a 3||3||3 sorfajta jelenik meg, ami azért érdekes, mert a versfűzér harmadik és negyedik részében visszatér, de már inkább variánsként és nem alapozó

44 Tözsér Árpád, *Istennel telt aranyszik = Uő, Mogorva csillag*, 31–32. Szepes Erika és Szerdahelyi István hívja fel a figyelmet arra, hogy József Attila *Fiatal életek indulója* című versének strófakezdő és stórfazáró sorai hasonló módon variálják a kétütemű kilencset: „Apáink mindig robotoltak, [5||4]; „Az isten se törődött velünk.” [4||5]. SZEPES Erika – SZERDAHELYI István, *Verstan*, Budapest, Gondolat Kiadó: 1981, 387. Az itt látott mozaikos elrendezés a korai ütemhangsúlyos Tözsér-versek több reprezentánsánál kimutathatók, a két- vagy akár háromvariációs ütemmozaik-versek korábban Petőfi Sándor és Ady Endre költészetében is fellelhetők voltak, lásd: SZEPES–SZERDAHELYI, *Verstan*, 383–389.

45 Itt jegyezzük meg, hogy e szövegben olvashatjuk József Attila *Reménytelenül* című versének parafrázisát, Tözsérnél ekképp: „Verejtékszágú csapzott haját: / a hagymaszárt, a fűt meg a fát / esőtől nyúlós szél fésűli. / Az embertől megtermékenyült / méhe vizes galgacskára ül / vacogni. Kis testét sejtelem / rázza: gögös vadbükköny terem / kemény fejű búzácskám helyett, / mert csak az állja ezt a vizet...”, kiemelés tőlem: SCSA. Második megjegyzésünk pedig az, hogy az idézett József Attila-vers is kétvariációs ütemmozaik, túl azon, hogy a citált versszak jambikussága okán szimultán verselésű. Vesd össze: „A semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnek szeliden / s nézik, nézik a csillagok.” JÓZSEF Attila, *Reménytelenül. Lassan, tűnődve = Uő, József Attila Összes versei*. Budapest, Osiris Kiadó: 1997, 363.

46 TÖZSÉR Árpád, *Fémek ideje = Uő, Mogorva csillag*, 109–114.

47 A szöveg legizgalmasabb sora kétségtől a „veszett életforma kerülget”, ami összetett szavas licenciával 4||3||2, hosszú szótagossal 3||3||3 osztással simul bele a vers partitúrájába.

ütemformaként.⁴⁸ A kompozíció második darabja hatszótagos sorokat tartalmaz, szintén háromvariációs szöveget eredményezve: „Káromkodunk bennünk / új ösztönök kelnek / próbálgatunk immár / állandó félelmet” [4||2 / 4||2 / 4||2 / 3||3].⁴⁹ A harmadik részben a háromütemű sorok meghatározóak, ugyanakkor a 2–4. sorban kétütemű ütemeket találunk („beteg kezén nagy kék erek / áll a tölgyerdő pirosan / az ágairól vér csepeg”), ezt leszámítva viszont két, szótagszámot érintő ritmushibától eltekintve („fáradt foszforzöld nagy halak” [2||3||3]; „harmatos arccal alszanak [3||2||3]” konzekvens a sorok harmadolása.⁵⁰

A negyedik rész elejének szótagszámváltása még zaklatottabbá, feszesebbé teszi a dikciót; nyolcszótagos, zömmel háromütemű sorok variációit láthatjuk: „Lányok hát miért engedtek / gázolni vérben pirosban / jöjjetek élém illegni” [3||2||3 / 3||2||3 / 3||2||3]. A szövegegység második részében Tózsér azonban kilencszótagos sorokra vált: „mit higgyek? hiszem fegyverem / hiszem a velőké fémeket / a tudatformáló fémeket / a lila porfinom fémeket / vonul ránk hélium s trícium” [3||2||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3], visszatér tehát a szöveg első részében használt harmadoló kilenceshez.⁵¹

Az ötödik rész újabb meglepetés: ez erőteljes váltás, hiszen Tózsér az eddigi verselést időmértékesre cseréli. A szótagszámok 9 és 11 között ingadoznak a sorok lejtése jambikus, de a hevenyészett verselés miatt megkockáztatható, hogy ez a szövegrészlet nagyon közel áll a gondolatrímushoz és a sorképző szabadvershez, akkor is, ha rímeket itt is találunk, a szöveg megoldásai a félrím és a keresztrím között ingadoznak: „Szeretkezünk a mindenség alatt ím / nem adunk semmit szóra korra / de poklot rontó erők kelnek / ránk robognak mint ördögcsorda”.⁵²

48 A harmadoló kilences formai értelemben vett ihletőjét nehéz beazonosítani. A háromszótagos ütemek sorjázása kísértetiesen hasonlít Szabó Lőrinc *Szeretlek* című versére: „Szeretlek, szeretlek, szeretlek, / egész nap kutatlak, kereslek, / egész nap sírok a testedért, / szomorú kedves a kedvesért,” lásd SZABÓ Lőrinc, *Összegyűjtött versei*, Budapest, Magvető Kiadó: 1962, 342–343. Itt jegyezzük meg, hogy Szabó Lőrinc jelenléte a korai versekben érezhető, erre lásd: „Dobom magam, élet, beléd, hogy fröccsenj / szerelemmel, harccal” (*Fröccsenj élet szerelemmel*). Ugyanakkor a harmadoló kilences más formákban is megjelent a magyar nyelvű költészetben, akár a nép-, akár a műköltészeti alkotásokban, lásd az *Érik a ropogós cseresznye* kezdetű népdalt vagy Petőfi Sándor versét: *Ezrivel terem a fán a meggy...*, ahol az első, címadó sort általában licenciaként kezelik, pedig a 3||3||3 szótagos felosztás kézenfekvő lenne, amennyiben az utolsó ütem utolsó szótagja nem lenne a következő sorban. PETŐFI Sándor, *Válogatott versek*, Budapest, Európa: 1991, 21.

49 TÓZSÉR Árpád: *Fémekek ideje* = Uő, *Mogorva csillag*, 110. A szöveg ütemoszlása (4||2 / 4||2 / 4||2 / 3||3 / 4||2 / 4||2 / 3||3 / 4||2 / 3||3 / 4||2 / 4||2 / 3||3 / 4||2 / 6||) mutatja, hogy igazából kétvariációs ütemmozzaikról lenne szó, ha az utolsó sor együtemű hatosa nem tenné mindezt háromvariációssá.

50 Uo., 111. A szöveg ütemoszlása: 3||3||3 / 4||4 / 5||3 / 5||3 / 3||3||3 / 2||3||3 / 3||3||3 / 3||2||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3.

51 Uo., 111–112. A negyedik rész ütemezése: 3||2||3 / 3||2||3 / 3||2||3 / 5||3 / 3||2||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 4||4 / 3||2||3 / 3||3||3 / 3||2||3 / 5||4 / 5||3 / 3||2||3 / 3||2||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 6||3 / 3||2||3 / 3||3||3 / 3||3||3 / 4||2||3. Eszerint a háromütemű nyolcasok közé két kétütemű sor kerül, míg a kilencesek esetében szintén két kétütemű variánst látunk.

52 Uo., 112.

A zárótétel pedig ismét hangsúlyos verselésű: felező tízesben íródik, páros rímekkel, megágyazva ezzel a kötetet záró *Mogorva csillagnak*, metrikai értelemben megelőlegezve azt. Az ütemhangsúlyos verselés alakzatai az egész első köteten végigvonulnak; nem korlátozódnak tehát az *Egy világ lakója* ciklusra, hanem még a költészeti formák tekintetében a váltást előlegező *Fémek ideje* ciklusnak is fontos szervezőelemei. A második kötet abban hoz változást, hogy a merev formai határok fellazulnak, így e kötetben jóval több lazított vers lesz, amelyek a gondolatritmusra épülő, gondolati-intellektuális költészet irányába tendálnak. Ugyanakkor: az ütemhangsúlyos formák ilyen intenzitással a költészet későbbi periódusaiban már nem tér vissza, a kísérletezés pedig formateremtéssé válik, kidolgozva ezzel a tőzséri lírai beszéd érvényes, autentikus változatait.

4. A Kettős űrben formakészletének vizsgálata

Tőzsér első kötete három cikusból tevődött össze, címeik által jelezve az abban körüljárandó problematikát. Az *Egy világ lakója* 25, a *Törvény és epe* 23, míg a *Fémek ideje* 5 verset tartalmazott, ezen ciklusok verstani sokszínűségét már érintettük. A második kötet versanyaga két ciklusba rendeződött. A 32 vers (2 ciklusban kétszer 16 vers kapott helyet) felépítésének jellemzője, hogy az első ciklusban, a *Vita az emlékezettelben* a *Mogorva csillagból* felvett darabok is vannak. Az első ciklusban töprengés és hezitálás érezhető, a lírai versbeszéd egyelőre kérdőjeles korrelációi, a máshogy tapasztalt és érzékelt világ versbe írása jelentős erőpróbának bizonyul. Ez annyiban különleges, hogy Tőzsér szövegek által is megjeleníti e komplex kérdés-halmazt, visszautalva az első kötet verseire. A cím nélküli nyitányban (később *Őszre jár az idő* címmel jelent meg) a lírai én számvetése a helytel, származással érzékeli és rögzíti a változást. Itt már érezhető a megképződött távolság; a még nem itt, már nem ott kettősségében tapogatózik, keresi a fogáspontokat: „Családom: váram is szétdőlt, / hull rólam minden, mi kötne. / Most jön az igazi vizsga: / verseim, fogjatok közre.”⁵³ A lírai én rögzíti eltávolodottságát, itt rúgja le magát a származásról, leválik, már külső szemlélője, egyben tevékeny szövegalkotója annak az egy világnak, amelynek nem maradhatott lakója, ekképp furcsa, hasadt tudatú reprezentánsaként kell tapasztalatait verssé írnia.⁵⁴ A változás a versformán is nyomot hagy, egyetlen szövegtömb nyolcas-hetes váltogatása idézi a korábbi, tradicionális köze-

53 TŐZSÉR Árpád, [*Őszre jár az idő, jaj, őszre,*] = Uő, *Kettős űrben*, 9–10., a verscím helyett a kezdősort adtam meg. A kettős űrben kötetcímmel kapcsolatban kézenfekvő Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* című kötetére asszociálnunk, megjegyezve, hogy a két poétika között jelentős eltérések tapasztalhatók, a címek paratextuális játéka vitathatatlan. Lásd NEMES NAGY Ágnes, *Összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó – Századvég Kiadó: 1995, 9–34.

54 A származástól függetlenedés perspektívája az életmű egészét tekintve nem volt tartható, a későbbi periódusokban visszajár, újabb és újabb szövegekkel és poétikai megoldásokkal gyarapítva a Gömöréről szóló beszédet. Lásd például a *Tanulmány egy kucsma (és a költészet) természetéről*, valamint a *Tépések*, illetve a *Quo vadis domine?*, de akár az *Örvénylő időkben* című szöveget, közvetve pedig a *Mittelszolipszizmus* családtörténetre vonatkoztatható darabjait.

get, ugyanakkor el is távolodik tőle, a félrím jól érzékelteti a disszonanciát. Ebből lesz a kettős úr: amit maga mögött hagyott, hiányként: lezárt múltként realizálódik, illetve részben jelenként (ez a kötet verseiben a versírás, a szöveglétesítés ideje), részben betöltendő, megéleendő jövőként. A kötet átmenetiségét a recepció is érzékelte: „A valóság közvetlen tükrözése helyett radikálisan a személyes létérzékelés kerül a Tözsér-vers tengelyébe. A lírai hős elszakad a falutól, de a versbéli szülőföld is elszakad a szociológiai konkrétságtól, fogalmibb megközelítésen, intellektuális stilizáción megy át [...] A korábbi érzelmi, indulati gazdagságot érzelmi minimalizmus váltja föl, az akció helyett pedig a meditáció lesz a hangsúlyos költői pozíció.”⁵⁵ Ugyanakkor Pécsi Györgyi azt is jelzi, hogy a poétikai váltás inkább szándék, semmint sikerült kísérlet: „ez a másság azonban inkább még csak lehetőségeiben, szándékaiban másság, a kötet egészét tekintve pedig csak a második ciklus néhány darabjában az.”⁵⁶ A másik monográfiai igényű feldolgozás a *Kettős úrben* verseit tágabb kontextusban is elhelyezi, joggal: „Ebben az időszakban Tözsér tulajdonképpen Juhász Ferenc és Nagy László második korszakának kortársi poétikai újraértelmezését hajtja végre. Mindamellet ez a nyelvkezelés és világlátás nemcsak az első kötetben érhető tetten, a második Tözsér-kötet is sokat köszönhet ennek a líra-felfogásnak”; a horizonttágulás pedig újfajta poétikák előtérbe kerülését okozza, ami az életmű darabjain is ott hagyja nyomát: „Az áradó dikciójú, kép- és metaforazuhatagokkal operáló második korszak után az itt található versek többsége a *tárgyas költészetre* jellemző eljárásokkal él. Ezek a Tözsér-versek már Nemes Nagy Ágnes (a *Kettős úrben* cím valószínűleg Nemes Nagy *Kettős világban* című kötetére utal), Pilinszky János, T. S. Eliot és Vladimir Holan szövegeit »olvassák«, és a megváltozott nyelv más létértelmezést is közvetít.”⁵⁷ Ugyanakkor az objektív líra kódja ekkor még nem működik problémamentesen, erre is Németh Zoltán hívja fel a figyelmet: „Tözsér továbbra is ragaszkodik a második korszakára jellemző költőfelfogáshoz. Verseiben a költő továbbra is az a kiválasztott, akiben a lét tragédiája összpontosul”.⁵⁸

A kötet – textuális megerősítésként – második szövegpozíciójába emeli a *Mogorva csillagot*. Mindazonáltal a kötet versein poétikai értelemben érezhető változás: a versformák lazulnak, kötetlenebb, oldottabb beszédmodot mutatnak. Az élmények, a konkrét, referenciális terek visszaszorulnak, a látvány fokozatosan átadja a helyét a kontemplációnak; ami a cikluscímbe vitaként tételeződött, az a szemlélődésnek, a költői gondolkodásnak, a reflektált élettapasztatlnak a terepe lesz. S ugyan még maradnak a felismerhető ütemhangsúlyos formák, rímképletekkel megerősített szövegek, ezek egyre inkább a szabad vers irányába tendálnak, magukon hordozva a megelőző poétikák tartalom- és formakezelését, ugyanakkor a szövegekbe lassan kezdenek beszivárogni a fogalmak, az általános, a konkrét tapasztaláson túlmutató tartalmak. A megváltozott lírai beszédmód érzékelhető a

55 PÉCSI Györgyi, *Tözsér Árpád*. Pozsony, Kalligram Kiadó: 1995, 50–51.

56 Uo., 51.

57 NÉMETH Zoltán: *Az életmű mint irodalomtörténet*, 59–60., kiemelések az eredetiben.

58 Uo.

November című versben: „Őszirózsákra hull a hó, / tehenek bögnék kétségbeesve, / sóhajtanak a pásztorok: / bekötnek máma este.”⁵⁹ A második versszakban megjelenő transzcendencia („Égi villával fehér almot / vet az isten a bika télnek” a természeti és a metafizikai síkot tükrözteti egymásba, akárcsak a Kányádi-vers zárlatában a juh gubancos gyapja, a hátába kenődő vér (a lenyugvó nap fénye), a szarvaira akadt égitestek, úgy Tőzsérnél is az évszak jövedele transzcendens metaforaként („fehér almot / vet az isten a bika télnek”) jelenik meg az antropomorfizációban.⁶⁰ Ugyanígy a falutól, a születés helyétől is távolodik: „Ez a falu itt a múltam, / egyszerre valóság s emlék, / csúcsaimmal belőle kinyúltam, / ösztöneimmel nem még.”⁶¹

A formák fellazulását jelzi, hogy a kötetben több aszimmetrikus szövegfelépítménnyel találkozunk. Eklatáns példa erre az *Egy pillanat a csillagidőből*, ahol a nyolcsorosra duzzasztott szakaszok soraiban a szótagszám erőteljesen ingadozik: „Kinn a verebek / lezuhognak a fákról. / Még sosem láttalak, / s most csak nézek, nézlek. / A hajnal kitakart / melledről száll fel, / húsdoban ének születik / s élet.”⁶² A vers szövege itt már a szakaszokon belül is a tagmondatokat figyelembe véve építkezik; az első szakasz 3, a második 1, a harmadik 3, míg a negyedik, utolsó 2 mondatból áll, a tagmondatok pedig enjambementokkal operálva fokozatosan felszámolják a sorok/szótagok számbeli kötöttségét, emellett a központosítás tagolja a szöveget. Ellenben a *Testtől testig* című vers már sorképző szabadversként, központosítás nélkül tűnik elénk: „Zsúfolt a kert izzó füvekkel / a világ fakadással / a távolság vonatokkal / a sötétség fénnel / a csillag robbanással / zsúfolt vagyok hasaddal combjaidal”.⁶³

59 Tőzsér Árpád: *November* = Uő, *Kettős úrben*, 15. A szöveget érdemes összevetni Kányádi Sándor *Vén juh az ősz* című versével, ahol szintén hasonló, személytelenedő, az általános esztétikai érvényesség irányába mutató szövegképzéssel szembesülünk: „Vén juh az ősz, kolompja egyre halkabb, / gyapja gubancos gizgazzal tele, / méteyes szemmel baktat / a hegyről lefele.” KÁNYÁDI Sándor, *Vén juh az ősz* = Uő, *Valaki jár a fák hegyén. Kányádi Sándor egyberostált versei*. Budapest, Magyar Könyvklub: 2000, 41.

Kányádi lírájában a *Kikapcsolódás* kötettől kezdődően – megszorítva: már a *Harmat a csillagon* verseiben is érezhető módon – hasonló tendenciák érvényesülnek, mint Tőzsér költészetében, a formák alárendelődnek a tartalomnak, s a reflektált szövegek egyre inkább alkalmassá lesznek arra, hogy általános emberi sorskérdéseket, dilemmákat fogalmazzanak meg. Lásd PÉCSI Györgyi, *A hatvanas évek lírai modernizmusa* = Uő, *Kányádi Sándor*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2003, 69–94.

60 A Kányádi-líra ilyenét alakulásáról lásd: KÁNTOR Lajos – LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion Kiadó: 1973, 126–127. Megjegyezzük, hogy a hivatkozott helyen nemcsak a tájlíra átalakulása releváns párhuzam, hanem a város–falu-oppozíció is termékeny párbeszédet eredményezhet Kányádi Sándor és Tőzsér Árpád költészete között.

61 Tőzsér Árpád, *Megtérés* = Uő, *Kettős úrben*, 16. A vers tovább vándorol és az *Érintések* kötet első ciklusában kap helyet, azonban a harmadik és negyedik sor változik: „Bicskapenge: belőle nyíltam, s benne maradtam sebként.” = Uő, *Érintések*, 20.

62 Tőzsér Árpád, *Egy pillanat a csillagidőből* = Uő, *Kettős úrben*, 19–20.

63 Uő., 21. Emellett a szerkezetet erősíti az azonos ragok azonos mondatrészi alkalmazása (homoiopóton), ami a hasonult alakok ellenére ritmusképző tényezővé válik. Az alakzatról lásd: SZIKSZAINÉ NAGY Irma: *Magyar stilsztika*, Budapest, Osiris Kiadó: 2007, 480.

Az átmenetiség megnyilvánul abban, hogy az kötetlenebb versbeszéd több helyütt még versszaknyi, összemérhető egységekkel operál, azonban a szakaszos szövegképzésre, valamint a klasszikus értelemben vett szabadversre is találunk példákat.⁶⁴ A *Részlethaláltól* kezdődően történni kezd a kötetben valami nemcsak poétikai, de verstani, prozódiai értelemben is, a versformák lazulnak, kötetlenebb, oldottabb versbeszédet eredményeznek. Néhol még maradnak a felismerhető ütemhangsúlyos formák, a rímképletek, a szövegekbe azonban lassan kezdenek beszivárogni a fogalmak. Az absztrakt fogalmiság megerősödése is a gondolatritmus, a tartalom által irányított szövegképzés irányba mozdítja a verseket: „Legyen anyag, s tartalomnak szellem, / legyen tűz és égni levegő, / legyen hal és lélegezni tenger / s legyen férfi s eleme a nő.”⁶⁵

A kötet címadó verse az eredetileg kötött formájú szonett variánsa: ez a 20. században korántsem szokatlan, szabálytalan szonett, félrímes oktávával és tercinarímes sextettel (xaxa xbx bcdc dcd); a sorok szótagszáma 8 és 9 szótag között ingadozik. Más kérdés, hogy a szöveg, ami címadóként az egész második kötetet reprezentálhatná, e funkcióját maximum a címe révén töltheti be, a szerelmi tematikájú szonett mind tartalmilag, mind poétikailag kidolgozatlan maradt, a későbbi válogatásokba sem kerül be.⁶⁶

A cikluscímadó *Vita az emlékezettel* metapoétikai értelemben lesz fontos: az egész kötet felfogható a dilemmatorikus mozgások sorozatának; Tőzsér nemcsak az emlékezettel vitatkozik, de a formát is keresi hozzá (a gondolkodás leképzése ekképp válik a formateremtő erővé), mindez pedig a lazított vers, a szabadvers, az erős gondolatiság, a fogalmiság erősödésével a harmadik kötet megjelenése idejére egy formai kötöttségeitől markánsan függetlenedő, autentikus lírai szólam kialakulását eredményezi. Ugyanakkor formai értelemben érdemes a kortársak megoldásaival is összevetni Tőzsér ekkor meglévő formakészletét; a *Vita az emlékezettel* két szakaszában Tőzsér a sorok szótagszámának ingadozásával képezi le a gondolkodás mozgását: „Emlékezetünk / beköltözött / pontos könyvekbe, / fényes színhá-

64 Ebből a szempontból az első kötet versei között kuriózunak számított a szabadvers, ilyen szempontból is fontos a *Credo ut intelligam*, ami szintén az életmű maradandónak ítélt darabjai közé avanszált. Tőzsér Árpád, *Credo ut intelligam* = Uő, *Mogorva csillag*, 99–103. E szöveg mellett az *Ajnácskő* dikciója, valamint a korai szövegkompozíciók („Közhelyek”, [14–15.]) mutattak ilyen irányú törekvéseket.

65 Tőzsér Árpád, *Teremtés* = Uő, *Kettős úrban*, 22.

66 Uo., 24. A szonettforma ugyanakkor az életmű későbbi periódusaiban fel-feltűnik. Az 1998-as, felkérésre írt Weöres Sándor *Hála-ének* című verséből írott szonettkoszorú jó példája ennek, itt Tőzsér másokkal közösen alkotja meg a szövegegyüttest. Lásd 1998. április 11. A *KÖLTÉSZET NAPJA*, Élet és Irodalom, 1998. április 11. <https://www.es.hu/old/9815/Verses00.htm>, utolsó megtekintés: 2024. február 13.) A szonett Tőzsér számára önállóan is produktív műfajnak bizonyul, lásd erről a *Finnegan halála Vezér-monológok* című fűzérének első és negyedik darabját (I. *Ó korcsok korcsa, elgyávult korom*; IV. *A sakálok felköltöznek a felhők fölé; a gépesített* [Tőzsér Árpád, *Finnegan halála*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2001, 43.; 46–47.]), a *Tanulmányok költőportrékhoz* című kötet *In memoriam* (O. O.) című Orbán Ottó-stílustanulmányát (Tőzsér Árpád, *Tanulmányok költőportrékhoz*, Budapest, Széphalom Könyvműhely: 2004, 21.), vagy a *Léggyökerek* kötet *Vrba úr* című versét. Tőzsér Árpád, *Léggyökerek*, Budapest, Helikon Kiadó, 55.

zakba. / Írók vigyáznak rá / hivatalból, / hogy minden reggel / visszatapintsunk / a bennünket kilökö / szeméremajkakra.”⁶⁷ Kányádi klasszikus szabadverssel él, azonos témában: „EMLÉKEZETEM / végtelennek tűnő némafilm tekercse / mindannak, amit megéltem, álmodtam eddig, s amit / örökölttem a mítoszokig visszamenőleg, / még az ősködről is őrzök egy-két kockát.”⁶⁸

A ciklus utolsó két verse az 1965-ös csallóközi árvíz (*Galambok s kacsák; Fut Csallóköz*) emlékezete, e két versben Tőzsér visszavált a lazított ütemhangsúlyos, kétütemű, rímes négysoros versszakokra, tradicionális formába foglalja az elemi erejű pusztítást, egyben jelzi az újrakezdés lehetőségét, ami nemcsak referenciális, e poétikai értelemben is figyelemre méltó gesztus: „De futhat innen ember, állat, / a formák immár készen állnak / melyek szerint megszerkesztik, / ami csak szerkesztődött eddig.”⁶⁹ Cselényi László a témához szabad- és prózaverses formát társított:

„Végig a töltésen, amíg a szem ellát, ember hátán
Végig a töltésen, amíg a szem ellát, ember hátán ember. Hazafelé
mennek. Teherautókon szállították el őket, a hazafelé vivő utat
megteszik gyalog is. Csak minél előbb odahaza legyenek már.
Van, akinek semmije nem maradt az egy szál ruháján kívül, van,
akinek mindene odaveszett. Van, akinek jobb sora lenne idegenben.
De csak mennek, végig a töltésen, föltartóztathatatlanul.”⁷⁰

84

A kötetet záró párvers (*A költő kérdez; A költő nem felel*) Illyés Gyula *A költő felel* című szövegének reflexiója.⁷¹ Az illyési cím megváltoztatása jól jelzi a tőzséri dilemmát. Amíg Illyés 1956-ban megjelent kötetének záróakkordjaként ars poétikus szövegegyüttetésben az írást a beszéd, cselekvés, kimondhatóság, megírhatóság, formálhatóság, uralhatóság terepébe utalja, a mesterséget a megszólalás fenségességével kombinálva. Tőzsér a megszenvedettség, a kérdés, a dilemma, a beszéddel szembeni némaság, a faggatva is szótlán maradó, a vele szemben tehetetlen, kínlódo, dühös, testi fájdalomtól gyötört figurát megformálva retorikai kérdéssorozattal él a párvers első részében, a kérdést állítva középpontba. Majd a második versben ismétléssel nyomatékosítja: „A költő nem felel, / a költő kérdez.” Majd ezek után az

67 TŐZSÉR Árpád, *Vita az emlékezettel* = Uő, *Kettős űrben*, 27.

68 KÁNYÁDI Sándor, *Emlékezetem* = Uő.: *Valaki jár a fák hegyén. Kányádi Sándor egyberostált versei*. Budapest, Magyar Könyvklub: 2000, 33. A *Kikapcsolódás* kötet nyitó verséről van szó. A két memóriát tematizáló vers közül Kányádié az időtérre kitérő kitágításában érdekelt, amíg Tőzsér a folyamat problematikusságára reflektál. Kányádi versének további különlegessége, hogy a cím egyben a vers első sora is.

69 TŐZSÉR Árpád, *Fut Csallóköz* = Uő, *Kettős űrben*, 35–36.

70 CSELÉNYI László, *Téridő szonáta, 4/4/4* = Uő, *Téridő szonáta*, Pozsony, Madách Kiadó: 1984, 194.) Itt jegyezzük meg, hogy a Cselényi-szöveg korábbi változatában teljesen más tipográfiai megoldással élt. A *Kréta*korban a hivatkozott rész még máshogy nézett ki, egyfelől prózai szöveggént is szerepelt a *Jelen és történelem* című szövegegységben; a kompozíció további darabjaiban lépcsős elrendezésű önkollázsként tűnik elénk. CSELÉNYI László, *Kréta*kor, Pozsony, Madách Kiadó: 1978, 152–160., különösen 158–160.

71 ILLYÉS Gyula, *A költő felel 1–4.* = *Illyés Gyula művei, I. kötet*, válogatta Béládi Miklós, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 362–364.

illyési produkciót messzemenőig meghaladva a kereséssel (ami itt a költői gondolkodás metaforája) a személyiség határait, s ennek kiterjesztheségét, valamint ellenpontozását végzi, majd groteszk metaforákkal (papírlap – galamb; szív – cékla) jut el a zárlatig: „Keresi magát / fában, fűben, / de minden néma.”⁷²

Irodalom

- ALABÁN Ferenc, *Két fiatal költő önismerete és világlátása a 20. század hatvanas és hetvenes éveiben* = Uő, *Önismeret és világlátás*, Komárom, Selye János Egyetem: 2018, 29–65.
- BATA Imre, *Tőzsér Árpád új versei*, Irodalmi Szemle, 1972/10., 948–952.
- CSEHY Zoltán, *Algériában forró a homok* = Uő, *Arctalanság, arcadás, arcrongálás. Önlátatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban*, Budapest, Reciti, BTK Irodalomtudományi Intézet: 2020, 137–157.
- CSEHY Zoltán, *Endümión álma, Luna ánusza, Parnasszus*, 2010/4., 34–41.
- CSEHY Zoltán, *Nekünk nyolc? (Fiatal szlovákiai magyar költők – ötven év távlatából)*, Irodalmi Szemle, 2008/9. (<https://irodalmiszemle.sk/2008/09/csehy-zoltan-neskuenk-nyolc/>, utolsó letöltés: 2023. november 12.)
- CSELÉNYI László, *Kréta*, Pozsony, Madách Kiadó: 1978, 152–160.
- CSELÉNYI László, *Negyedvirágzás avagy van-e (volt-e, lesz-e) hát cseh/szlovákiai-felvidéki magyar irodalom?* Dunaszerdahely, Lilium Aurum: 2005.
- CSELÉNYI László, *Téridő szonáta*, Pozsony, Madách Kiadó: 1984.
- Fiatal szlovákiai magyar költők*, összeáll. és bevezető TURCZEL Lajos, Bratislava, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó: 1958.
- FODOR András, *Csanády János: Fölzúdul a táj*, Kortárs, 1958/4., 628–631.
- FÓNOD Zoltán, *Tőzsér Árpád indulása és első költői korszaka*, Forrás, 2005/4., 209–223.
- GÖRÖMBEI András, *A csehszlovákiai magyar irodalom, 1945–1980*, Budapest, Akadémiai Kiadó: 1982.
- ILLYÉS Gyula, *A költő felel 1–4.* = *Illyés Gyula művei, I. kötet*, válogatta BÉLÁDI Miklós, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó: 1982, 362–364.
- JÓZSEF Attila, *Reménytelenül. Lassan, tűnődve* = Uő, *József Attila Összes versei*. Budapest, Osiris Kiadó: 1997, 363.
- KABDEBŐ Lóránt, *Önvizsgálat egy külföldi kötet ürügyén*, Napjaink, 1963/10., 5.
- KÁNTOR Lajos – LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion Kiadó: 1973, 126–127.
- KÁNYÁDI Sándor, *Emlékezetem* = Uő, *Valaki jár a fák hegyén. Kányádi Sándor egyberostált versei*. Budapest, Magyar Könyvklub: 2000, 33.
- KÁNYÁDI Sándor, *Vén juh az ősz* = Uő, *Valaki jár a fák hegyén. Kányádi Sándor egyberostált versei*. Budapest, Magyar Könyvklub: 2000, 41.
- NAGY László, *Versben bujdosó* = Uő, *Versben bujdosó*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó: 1973, 118–119.
- NEMES NAGY Ágnes, *Összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó – Századvég Kiadó: 1995, 9–34.
- NÉMETH Zoltán, *Az életmű mint irodalomtörténet*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2011.
- NÉMETH Zoltán, *Párhuzamos líratörténetek. Baka István és Tőzsér Árpád költészetének összehasonlító vizsgálata*, Új Forrás, 2006/3., 101–104.
- ORBÁN Ottó, *Melyben Balassi módján fohászkodik* = Uő, *Összegyűjtött versei, II. kötet*, Budapest, Magvető Kiadó: 2003, 193–194.

72 TŐZSÉR Árpád: *A költő nem felel* = Uő, *Kettős úrban*, 59.

- PETŐFI Sándor, *Válogatott versek*, Budapest, Európa: 1991.
- PÉCSI Györgyi, *Az első indulás. Mogorva csillag*. In: Uő, *Tőzsér Árpád*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995, 30–45.
- PÉCSI Györgyi, *Anyag és eszme közt a félúton. Szilágyi Domokos és Tőzsér Árpád költészetéről*, Tiszatáj, 1992/8., 45–59.
- PÉCSI Györgyi, *A hatvanas évek lírai modernizmusa = Uő, Kányádi Sándor*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2003, 69–94.
- PÉCSI Györgyi, *Tőzsér Árpád*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 1995.
- SZABÓ Lőrinc, *Összegyűjtött versei*, Budapest, Magvető Kiadó: 1962.
- SZEPES Erika – SZERDAHELYI István, *Verstan*, Budapest, Gondolat Kiadó: 1981.
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma, *Magyar stilsztika*, Budapest, Osiris Kiadó: 2007.
- TŐZSÉR Árpád, *Egy szemlélet ellen*, A Hét, 1963. április 7., 14–15.
- TŐZSÉR Árpád, *Érintések*, Pozsony, Madách Könyvkiadó: 1972.
- TŐZSÉR Árpád, *Erről az Euphorboszról beszélnek. Összegyűjtött versek (1963–2012)*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2013
- TŐZSÉR Árpád, *Finnegan halála*, Pozsony, Kalligram Kiadó: 2001, 43.; 46–47.
- TŐZSÉR Árpád, *Genezis*, Pozsony, Madách Könyvkiadó: 1979.
- TŐZSÉR Árpád, *Kettős úrben*, Bratislava, Tatran Kiadó: 1967.
- TŐZSÉR Árpád, *Körök*, Pozsony, Madách Könyvkiadó: 1985.
- TŐZSÉR Árpád, *Légygökök*, Budapest, Helikon Kiadó: 2006.
- TŐZSÉR Árpád, *Leviticus*, Budapest, Argumentum Kiadó: 1997.
- TŐZSÉR Árpád, *Mogorva csillag*, Bratislava, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó: 1963.
- TŐZSÉR Árpád, *Mittelszolipszizmus*, Budapest, Széphalom Könyvműhely: 1995.
- TŐZSÉR Árpád, *Négy negyed*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó: 1999.
- TŐZSÉR Árpád, *Tanulmányok költőportrékhoz*, Budapest, Széphalom Könyvműhely: 2004.
- TŐZSÉR Árpád, *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról*, Pozsony, Madách Kiadó: 1989.
- VÁCI Mihály, *Összegyűjtött művei*, Budapest, Magvető Kiadó: 1979.

Formal changes in the poem. The poetic approach of Árpád Tőzsér's *The Grim Star* and *In Double Space*

Abstract. This study deals with the early poetry of Árpád Tőzsér. It examines the texts of *The Grim Star* (*Mogorva csillag*) and *In Double Space* (*Kettős úrben*) from a stylistic point of view, from a functional point of view as well as from a descriptive point of view. In Tőzsér's early poetry, the relation between form and content in the first two volumes clearly implied the primacy of the existing set of forms and the use of known verse forms. The study therefore approaches the poems primarily from a formal point of view, the aesthetic analysis being secondary. At the same time, the study also points out the origins and sources of the later development of poetry. We have always kept the inner coherence of the oeuvre in mind, so the study also maps the later volumes and selections. Approaching the turning point in the relationship between form and content, we wanted to list the formal characteristics of the first two volumes alongside the hitherto largely aesthetic criticism. Together, they provide a fuller picture of the poetic practice of the 1950s and 1960s in Czechoslovakia, and of the dilemmas of the early years. The study also examines the oeuvre of representatives of Hungarian-language poetry of the 19th and 20th centuries, pointing to the rich cross-reading possibilities of their distinct poetics.

Keywords: poetic form, content, Árpád Tőzsér, *The Grim Star* (*Mogorva csillag*), *In Double Space* (*Kettős úrben*)

Sütő Csaba András
Széchenyi István Egyetem
Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar
Neveléstudományi és Pszichológia Tanszék
9022 Győr, Liszt Ferenc utca 42.
suto.csaba@sze.hu